

Marx és a szocializmus

SCHMIDT PÉTER

Marx Károly

Született 1973-ban Siklós-son. Francia-magyar nyelvű gimnáziumban érettségizett Mohácson. Jelenleg a JATE negyedéves filozófia szakos hallgatója. Rendszeresen publikál az egyetem Különbség című lapjában.

Karl Marx 1818. május 7-én született Trierben, megkeresztelkedett zsidócsaládban mint Heinrich Marx ügyvéd (leendő igazságügyi tanácsos) harmadik gyermeke. „A felnövekvő Karl-t nem utolsósorban az indította politikai kérdéseken való töprengésre, hogy a katolikus környezet ellenséges érzelmekkel viseltetett az evangélikus poroszokkal szemben, akikhez ő maga is tartozott. Finom érzéket kellett kifejlesztenie magában, hogy megkülönböztethesse a beszélgetés árnyalatait, s ha a trieri gyerekekkel játszott, a játékban is a kritikus mozzanatokat, mert e nélkül egyszerűen nem boldogult volna. Ezért már a gimnáziumban is kitűnt talpraesett visszavágásaival és féktelen gúnyolódó kedvével.”¹ „Iskolatársai (...) szerették, mert mindig kész volt mindenféle gyerekcsínyre, és félték tőle, mert maró gúnyverseket írt és nevetségessé tette ellenségeit.”²

A fiatal Marx, noha nem volt eminens tanuló, öt év alatt elvégezte a trieri gimnáziumot. „Az ifjú számára, akinek életelvei még nem megalapozottak, akinek a meggyőződése még nem szilárd és rendíthetetlen, azok a legveszélyesebb foglalkozások, amelyek ahelyett, hogy bekapcsolnák őt az életbe, elvont igazságokkal foglalkoznak — írta 17 évesen. — A fő irányító azonban, amelynek a pályaválasztásban vezetnie kell bennünket, az emberiség java, önmagunk tökéletesítése.”³

Karl tehát, nem utolsósorban az atyai példát tartva szem előtt, 1835-ben a bonni egyetemre iratkozott be, hogy jogi tanulmányokat folytasson. „(...) jogot kellett tanulnom és mindeneke-lőtt arra éreztem vágyat, hogy megküzdjek a filozófiával. A kettőt úgy kötöttem össze, hogy (...) igyekeztem valamiféle jogfilozófiát vezetni végig a jog területén. (...) Az idealizmustól, amelyet mellesleg szólva a kantival és fichteivel vettem egybe és tápláltam, eljutottam oda, hogy magában a valóságosban keressenem az eszmét. (...) Utolsó mondatom az volt, amivel a hegeli rendszer kezdődik” — írta apjának 1837. novemberében.⁴

Bonnban megkezdett egyetemi tanulmányait 1836. szeptemberétől Berlinben folytatta, ugyanekkor jegyességet kötött gyermekkori játszótársával, Jenny von Westphalennal, aki élete végéig társa és támasza maradt. Számos ismerősre és baráttra tett szert a berli-

¹Marx élete

dokumentumokban
(DOK), Kossuth Kiadó,
1978, Bp, 49.
(összeállította és
kommentálta:
Manfred Kliem)

²Eleanor Marx-Aveling
visszaemlékezéseiből,
1883 in: DOK 43.

³Egy ifjú elmékedése
pályaválasztáskor (Marx
érettségi dolgozata), in:
Marx és Engels Művei
(MEM) 40., 5-6.

⁴Marx levele apjának in:
MEM 40., 8-13.

ni „Doktorklubban”, amelynek tagjai felsőbb évfolyamos hallgatók és magántanárok — a liberalizmus szellemiségének jegyében foglalkoztak irodalommal, politikával és főleg „a hegeli filozófiával, amely azon időben még teljes virágában volt és többé-kevésbé uralkodott a művelt világban, noha már akadtak olyanok, akik bírálták Hegel filozófiai rendszerét, és észrevehető lett a hegelianusok szétválása jobb- és baloldalra.”⁵

⁵Max Ring visszaemlékezéseiből (1898) in: DOK 76.

⁶A démokritoszi és epikuroszi természetfilozófia különbsége (Marx doktori disszertációja) in: MEM 40., 162-247.

⁷DOK 82.

⁸DOK 83.

⁹DOK 86-87.

Marx 1838 októberétől doktori disszertációján dolgozott,⁶ amelyet 1841-ben, a berlini egyetemről való távozása után nyújtott be a jénai egyetemre, ahol kiváló minősítéssel szerzett doktori címet.

Az egyetemi évek lezárultával, Marx döntéshelyzetbe került. Nyitva állt előtte az igazságügyi pálya, ahol „asszesszorból (ül-nökből, joggyakornokból) néhány év alatt referendáriussá (előadónak) léphetett volna elő, majd további tíz-húsz év alatt ügyvédé, s csak ekkor jutott volna valamennyire kielégítő megélhetéshez.”⁷ Választhatta az egyetemi pályát, a német értelmiség másik hagyományos platformját; vagy gyakorlati munkát vállalhatott. Ez utóbbiról barátja, Bruno Bauer igyekezett őt lebeszélteni. „Esztelenség volna — írta Marxnak —, ha valamely gyakorlati pályára akarnál lépni. Most az elmélet a leghathatósabb gyakorlat, s még korántsem tudhatjuk előre, milyen magasztos értelemben válik majd gyakorlativá.”⁸ Azonban hiábavaló volt Bauer közbenjárása és Marx abbéli igyekezete, hogy magántanári képesítést szerezzen. A kiszemelt bonni egyetem professzori légkörét Marx elviselhetetlennek érezte. 1842 elején Jenny apja megbetegedett, és Marx, hogy családi kötelességeinek eleget tegyen, hazautazott Trierbe. „Amikor 1842. március 3-án Jenny apja meghalt, Marx segítségére nélkülözhetetlen volt; ő tárgyalt az orvosokkal meg a közjegyzővel, ő intézte a temetést, s bizonyára a hagyaték rendezését is. A március nehéz hónap volt. A halálesethez rossz hírek is járultak: betiltották Ruge *Jahrbücherjét*, amellyel Marx kapcsolatban állt, Bruno Bauertől a bonni egyetemen megvonták a venia legendit, az előadások tartásának jogát. Mindez arra készítette Marxot, hogy ismét megbarátkozzék a *gyakorlati pálya* tervével...”⁹

1842 tavaszától a Rheinische Zeitung című polgári demokratikus lap munkatársa, októbertől szerkesztője lett. Marx ekkor már széles körben ismert volt a Rajna-vidéki fiatal radikális demokraták körében, és írásainak kritikai éle, eredeti szellemisége és gondolatgazdagsága a „kritikai olvasók”, a cenzorok figyelmét is magára vonta. Népszerűségét, elismertségét tükrözi Moses Hessnek Bertold Auerbachhoz írt levele: „... készülj fel arra, hogy a legnagyobb, talán az *egyetlen* most élő *igazi filozófust* fogod megismerni..., aki... a legmélyebb filozófiai komolyságot a legmetszőbb szellemiséggel egyesíti; képzeld el Rousseau-t, Voltaire-t, Holbachot, Lessinget, Heinét és Hegelt *egyetlen* személyben egyesítve — azt mondom, *egyesítve*, nem pedig összevissza dobálva —, s ekkor megkapod dr. Marxot.”¹⁰

Marx szerkesztői működése általában a korabeli német állambe-
rendezkedés és intézményei, különösen a porosz cenzúra elleni
harcként, pozitív oldalról pedig az általános szabadságjogok és a
politikai reformok érdekében kifejtett küzdelemként jellemezhető.

¹¹Marx: *Megjegyzések a legújabb porosz cenzúrautasításról (1842 január)* in: MEM 1., 3.

„A cenzúra a hivatalos kritika; normái kritikai normák, tehát éppen ezeket szabad a legkevésbé kivonni a kritika alól”¹¹ — szögezte le. „A sajtó mint olyan az emberi szabadság megvalósulása. Ahol tehát sajtó van, ott van sajtószabadság. (...) Nem az a kérdés, hogy létezzék-e sajtószabadság, hiszen mindig is létezik. Az a kérdés, hogy a sajtószabadság egyes emberek kiváltsága-e, vagy pedig az emberi szellem kiváltsága? (...) Ha azonban a „szabad sajtó” és a „sajtószabadság” mint az „általános szabadság” megvalósulása elvetendő, akkor még inkább elvetendő a cenzúra és a cenzúrázott sajtó mint egy különös szabadság megvalósulása, mert hogy lehetne a faj jó, ha a nem rossz?”¹² „A cenzúra radikális kúrája voltaképpen az lenne, ha eltörölnék; mert maga ez az intézmény rossz, és az intézmények hatalmasabbak az embereknél.”¹³

¹²Marx: *Viták a sajtószabadságról (1842 április)* in: MEM 1., 50-51.

„Iparszabadság, a tulajdon szabadsága, lelkiismereti szabadság, sajtószabadság, a bíróságok szabadsága — ezek mind fajai egy és ugyanannak a nemnek, a családinév nélküli szabadságnak.”¹⁴ — összegezte frappánsan a feudális német viszonyokkal szembenálló polgári értékrendet.

¹³Marx: *Megjegyzések a legújabb porosz cenzúrautasításról (1842 január)* in: MEM 1., 24.

Érveléstechnikájában már ekkor megmutatkoztak a marxi retorika jellegzetes elemei, az erős érzelmeket kiváltó képi hasonlatok, a filozófiai dialektikát hasznosító híres „megfordítások”, a ropant műveltségről tanúskodó irodalmi analógiák. Marx publicisztikájának és tanulmányainak különleges értékét az a tudományos és filozófiai igényesség adta, amely az egyedi esetekből levont általános következtetéseiben tükröződött. Ezen túl, nemcsak a gyakorlati életben, de magában a tiszta elméletben is kifejeződött Marx rendkívüli valóságéhsége, a célként tétélezett eszme megvalósulására irányuló olthatatlan vágy. „A filozófia nem áll a világon kívül, mint ahogy az agy sem áll az emberen kívül azért, mert nem a gyomorban van; de persze a filozófia már ott áll az aggyal a világban, mielőtt még a lábával a földre állna, míg egy-némely más emberi szféra már régen mindkét lábával a földön áll, és kezével szedi a világ gyümölcseit, mielőtt még sejtené, hogy a „fej” is e világról való, illetve, hogy e világ a fej világa. Mivel minden igazi filozófia korának szellemi kvintesszenciája, el kell majd jönnie annak az időnek, amikor a filozófia nemcsak belsőleg, tartalma révén, hanem külsőleg is, megjelenése révén, érintkezésbe és kölcsönhatásba lép kora valóságos világával. A filozófia akkor már nem egy meghatározott rendszer lesz más meghatározott rendszerekkel szemben, hanem filozófia mint olyan a világgal szemben — a jelen világ filozófiája.”¹⁵

¹⁴Marx: *Viták a sajtószabadságról (1842 április)* in: MEM 1., 69.

¹⁵Marx: A Kölnische Zeitung 179. számának vezércikke (1842 június) in: MEM 1., 97.

Ez azonban ebben az időben még csak a „szorongatott teremtmény sóhaja”, hiszen a „filozófia”, amiről Marx beszél, ekkor

még maga sem létezett konkrét kifejelett formában, ahogyan a „jelen világ” perspektívái sem voltak mások homályos és bizonytalan alakzatoknál. Az ideális koponyának reális tartalommal kellett táplálkoznia, hogy világosan lássa korának eszmei áramlatait a maguk valós alakjában. Maga Marx is csupán önmaga szembenállását tudatosította a korszerűtlen német valósággal, de még nem jutott el a tagadástól az állításig, még nem volt képes nevesíteni saját pozícióját. Egy, az augsburgi Allgemeine Zeitungban megjelent vádaskodó cikk kapcsán fogalmazza meg első nyilvános állásfoglalását a kommunizmussal kapcsolatban:

„A kommunizmus fontossága nem abban áll, hogy rendkívül komoly korkérdés Franciaország és Anglia számára. A kommunizmusnak az az *európai fontossága* van, hogy az augsburgi újság felhasználta egy frázishoz. (...) A Rheinische Zeitung, amely a kommunista eszméknek mostani alakjukban még *elméleti valóságosságát* sem ismerheti el, tehát még kevésbé kívánhatja, vagy akárcsak tarthatja lehetségesnek *gyakorlati megvalósításukat*, ezeket az eszméket alapos kritikának fogja alávetni. (...) Szilárd meggyőződésünk, hogy nem a *gyakorlati kísérlet*, hanem a kommunista eszmék *elméleti kifejtése* az, ami igazán *veszélyes*, mert gyakorlati kísérletekre, még ha *tömeges kísérletek* is, *ágyúkkal* lehet válaszolni, mihelyt veszélyessé válnak, *de eszmék*, melyek intelligenciánkat hatalmukba kerítették, melyek érzületünket meghódították, amelyekhez az értelem hozzábilincselte lelkiismeretünket, — ezek oly láncok, amelyekből az ember nem tépheti ki magát anélkül, hogy szívét szét ne tépné, olyan démonok, amelyeket az ember csak úgy keríthet hatalmába, ha aláveti magát nekik.”¹⁶

¹⁶Marx: A kommunizmus és az augsburgi Allgemeine Zeitung (1842 október) in: MEM 1., 105-108.

Mintha csak megsejtette volna ennek az eszmének kísérteties erejét, ebben a vízióban Marx saját szellemi fejlődésének irányát vetítette előre.

Harca a porosz cenzúrával vereséggel zárult, a Rheinische Zeitungot a következő év elején betiltották, így Marx márciustól új lehetőségek után nézett.

„A Rheinische Zeitung elnyomásában a politikai tudat *haladását* látom, tehát belenyugszom...” — írta Rugénak, akivel 1843 nyarán a Deutsch-Französische Jahrbücher című közös lap megjelentetését készítették elő. Ugyanezen a nyáron Marx, politikai nézeteinek tisztázása végett módszeresen feldolgozta a hegeli jogfilozófiát, amelynek kritikájában már feltűntek a társadalomontológia materialista megközelítésének kezdeményei is.

„A demokrácia a berendezkedés neme. A monarchia egy faj, mégpedig rossz faj. (...) A monarchiában az egész, a nép, be van sorolva egyik létezési módja, a politikai berendezkedés alá; a demokráciában *maga a berendezkedés* csak a nép *egyik* meghatározásaként (Bestimmung), mégpedig önrendelkezéseként (Selbstbestimmung) jelenik meg. A monarchiában a berendezkedés népe áll előttünk; a demokráciában a nép berendezkedése. (...) Itt a beren-

dezkedés nemcsak *magán-valóan*, a lényeg szerint, hanem az *egzisztencia*, a valóság szerint állandóan vissza van vezetve valóságos alapjára, a *valóságos emberre*, a *valóságos népre* és mint ennek *saját* műve van tételezve. A berendezkedés mint az jelenik meg, ami; mint az ember szabad terméke; (...) Nem az ember létezik a törvény kedvéért, hanem a törvény az ember kedvéért, a törvény *emberi létezés*, míg a többi államformában az ember *a törvényi létezés*. Ez a demokrácia alapidifferenciája.”¹⁷ — hangzott a polgári demokratikus Marx elvi alapvetése.

¹⁷Marx: A hegeli állam jogkritikája (1843 nyara) in: MEM 1., 231-233.

Csakhogy Marx a franciaországi állapotok elemzése folytán rádőbbsent, hogy a megvalósított politikai egyenlőség csak az egyenlőség látszatát hozta létre, mert a lényegi egyenlőtlenség nem a társadalom politikai berendezkedésében, hanem magában a társadalmi berendezkedésben, a valóságos emberi viszonyokban gyökerezik. „A történelem egy előrehaladása az, ami a *politikai rendeket társadalmi* rendekké változtatta, úgyhogy, mint ahogy a keresztények egyenlők a mennyben, egyenlőtlenek a földön, a nép egyes tagjai *egyenlők* politikai világuk mennyországában, egyenlőtlenek a *társadalmi földi* létezésben.

(...) Csak a francia forradalom tette teljessé a *politikai* rendek *társadalmivá* változtatását, illetve tette a polgári társadalom *rendi különbségeit* csupán *társadalmi* különbségekké, a *magánélet* különbségeivé, melyeknek a politikai életben nincsen jelentőségük.”¹⁸

¹⁸Uo: 286.

„A magántulajdon politikai megszüntetése — folytatja a gondolatot a Deutsch-Französische Jahrbücherben — nemcsak hogy nem szüntette meg a magántulajdont, hanem még előfeltétellé is tette. Az állam a maga módján megszünteti a *születés*, a *rend*, a *műveltség*, a *foglalkozás* különbségét, amikor a születést, a rendet, a műveltséget, a foglalkozást *nem politikai* különbségeknek jelenti ki, amikor e különbségekre való tekintet nélkül a nép minden tagját a népszuverenitás *egyenlő* részesévé nyilvánítja, amikor a valóságos népélet minden elemét az állami szempontból kezeli. Mindazonáltal az állam engedi, hogy a magántulajdon, a műveltség, a foglalkozás a *maguk* módján, azaz mint magántulajdon, mint műveltség, mint foglalkozás *hassanak*, és érvényesítsék *különös* lényegüket.”¹⁹

¹⁹In: MEM 1., 356.

Ez volt a valóságos egyenlőtlenség Marx által leleplezett forrása. Egy olyan gondolkodó számára, aki „nem fél eredményeitől, és éppoly kevésbé a meglevő hatalmakkal való konfliktustól”, szükségszerűen adódott a minden ízében forradalmi következtetés: a szabadság és egyenlőség eszméjének megvalósítása csak *társadalmi* reformokat kivívó, az egyenlőtlenség *társadalmi* gyökereit felszámoló mozgalom útján lehetséges. Ennek a mozgalomnak pedig nem lehet kihordója a politikai egyenlőséget a saját javára kihasználó polgárság, hanem csak a társadalmi egyenlőtlenséget a saját kárára fenntartó és kiszélesítő proletariátus, de csak akkor, ha *tudatára ébred* saját helyzetének.

Ekkor világosodott meg Marx számára a filozófus társadalmi küldetése: „A jövőt megkonstruálni és egyszer s mindenkorra elintézni mindent nem a mi dolgunk, de annál bizonyosabb az, amit jelenleg el kell végeznünk (...), hogy a világot ráeszméltetjük tudatára, hogy felébresztjük álmából, amelyet önmagáról álmodik, hogy megmagyarázzuk neki saját akcióit. (...) Akkor kiderül majd, hogy a világnak régóta megvan az álma egy dologról, amelyről csak a tudatot kell megszereznie ahhoz, hogy valóságosan az övé legyen.”²⁰

²⁰Marx levele Rugéhoz (1843 szeptember) in: MEM 1.

Azt, hogy a proletariátus csakugyan kész világtörténelmi szerepének felvállalására, az 1844-es munkásfelkelések igen meggyőzővé tették. „(...) egyetlenegy francia vagy angol munkásfelkelésnek sem volt annyira elméleti és tudatos jellege, mint a sziléziai takácsfelkelésnek — jelentette ki Marx. — A német proletariátus az európai proletariátus teoretikusa, ahogyan az angol proletariátus a nemzetgazdája és a francia proletariátus a politikusa. El kell ismereni, hogy Németországnak éppolyan klasszikus hivatottsága van a szociális forradalomra, amennyire képtelen a politikaira. Mert ahogyan a német burzsoázia tehetetlensége Németország politikai tehetetlensége, úgy a német proletariátus képessége — még a német elmélettől eltekintve is — Németország szociális képessége. (...) Csak a szocializmusban található meg egy filozofikus nép a megfelelő gyakorlatát, tehát csak a proletariátusban található meg felszabadításának tevékeny elemét.”²¹

²¹Marx: Kritikai széljegyzetek „Egy porosz” cikkéhez (1844 július) in: MEM 1., 403-404.

A szocializmus ettől kezdve Marx számára a társadalmi szabadság és egyenlőség megvalósításának általános eszméjévé vált.

„Minden forradalom megszünteti a régi társadalmat; ennyiben szociális. Minden forradalom megdönti a régi hatalmat; ennyiben politikai. (...) A forradalom egyáltalában — a fennálló hatalom megdöntése és a régi viszonyok megszüntetése — politikai aktus. Forradalom nélkül azonban a szocializmus nem valósulhat meg. Szüksége van erre a politikai aktusra, amennyiben szüksége van a szétzúzásra és a megszüntetésre. Ahol azonban szervező tevékenysége kezdődik, ahol öncélja, lelke előtérbe lép, ott a szocializmus ledobja a politikai burkot.”²²

²²Uo: 408.

Az 1844-es évtől kezdődően a francia szocialista irodalom, valamint az angol közgazdaságtan (a „nemzetgazdaság”, ahogy akkoriban nevezték) irodalma alkotta Marx számára a fő szellemi táplálékot. Világnézeti fejlődésének előrehaladásával párhuzamosan Marx következetesen felszámolta azokat a baráti kapcsolatait, amelyek nem viselték el ezt a rendkívül gyors átalakulást. „Marx kijelentette nekem: minthogy én csak politikus vagyok, ő pedig kommunista, nem tud tovább együtt dolgozni velem” — emlékezett vissza Ruge.²³ Marx kapcsolatokat épített ki a titkos francia munkástársaságok vezetőivel, Engelsben pedig értékes szellemi munkatársra és önzetlen jóbarátra lett.

²³Arnold Ruge visszaemlékezéseiből (1846), DOK 138

Ezekben az időkben, a forradalom küszöbén álló Európa víziójában, Marx számára óriási feladatot jelentett az elméleti munka. Egyfelől igyekezett lezárni a múltat, beteljesíteni a német filozófiával való számvetését, másfelől anyagot gyűjtött a jövő, az elmélyült gazdasági vizsgálódások számára, s eközben sürgetően hatott rá a jelen társadalmi valósága, hogy a szocializmus erőtlen eszméit a közelgő változások szolgálatába állítsa. Ismét a gyakorlati út felé billent a mérleg. Filozófiai és gazdasági tanulmányok vaskos füzetkötegei maradtak kéziratos formában (*Gazdaságfilozófiai kéziratok 1844-ből, A német ideológia*), 1846 májusában pedig Marx, Engels és Gigot vezetésével megalakult a brüsszeli Kommunista Levelező Bizottság. „Fő célunk (...) abban áll, hogy a német szocialistákat kapcsolatba hozzuk a francia és angol szocialistákkal — írta Marx Proudhonnak. — Ez olyan lépés, melyet a szociális mozgalomnak meg kell tennie *irodalmi megnyilvánulásában*, hogy a *nemzeti* korlátoktól megszabaduljon.”²⁴ A következő év januárjában Marx belépett az Igazak Szövetségébe. „A Szövetségbe való belépéssel Marx számára a *gyakorlati agitáció még fontosabb lett*, mint addig volt — írta Engels 1878-ban.”²⁵

²⁴DOK 162.

²⁵DOK 164.

1848 januárjában megszületett a Kommunista Párt Kiáltványa, amely letisztult formában fogalmazta meg a marxi társadalomtörténeti és politikai eszmerendszer alapvonalait — ezzel a dokumentummal lezárult Marx általános világnézeti fejlődésének legfontosabb szakasza. A '48-as forradalmak utáni csendben, közel másfél évtizedes létbizonytalanság, inség és betegség közepette született meg Karl Marx, a közgazdász, az immár ízig-vérig tudományos kutató; és keze alatt *A tőke*, a polgári társadalom működésének leírása. A '60-as évek közepétől a '72-es hágai kongresszusig Marx az immár nemzetközi munkásmozgalom elismert vezetőjeként dolgozott. Visszavonulásával párhuzamosan megkezdődött az a folyamat, amely a marxi szocializmust fél évszázad alatt marxizmussá „rövidítette”.

Szocializmus és demokrácia

Általában hasznos és célravezető eljárás egy fogalom taglalását valamiféle definícióval kezdeni, amely keretbe foglalja a mondanivalót. Amennyiben ragaszkodunk a klasszikus meghatározási eljáráshoz (*genus proximum + differentia specifica*), tárgyunkra nézve megállapítható, hogy a szocializmus: *egyenlőségeszme*, tehát meghatározott emberi vonatkozások és viszonylatok egyensúlyát, illetve meghatározott emberi különbségek megszüntetését célozza. A szocializmus: *egyenlőségeszme*, és mint ilyen csak más egyenlőségeszmékkel való összevetése alapján karakterizálható (éppen a többtől való sajátos különbsége az ismertető jege). Ezért legfontosabb feladatunk, hogy fogalmilag megkülönböztessük a vele szorosan össze-

fonódó más eszmerendszerektől, jelesül a *demokráciától* és a *kommunizmustól*.

„A demokrácia a berendezkedés neme” — fogalmazza meg Marx *A hegeli államjog kritikájá*-ban. A modern demokrácia különös jegye a képviseleti rendszer, „*a modern államállapot nyílt, hamisítatlan, következetes kifejezése. (...) A választás a valóságos polgári társadalomnak a valóságos viszonya a törvényhozó hatalom polgári társadalmához, a képviseleti elemhez. Illetve a választás a polgári társadalomnak a közvetlen, az egyenes, a nem pusztán képviselő, hanem léttel bíró viszonya a politikai államhoz. Ezért magától értetődik, hogy a választás a valóságos polgári társadalom fő politikai érdeke. A korlátlan — mind aktív, mind passzív — választásban emelkedett csak a polgári társadalom valóban az önmagától való elvonatkoztatásra, a politikai létezésre, mint igazi általános lényegi létezésre.*”²⁶

²⁶Marx: *A hegeli államjog kritikája* in: Marx és Engels Művei (MEM) 1., 327.

Tehát a demokrácia a választás és a választhatóság egyetemesége útján megteremtett politikai egyenlőség eszméje. Mivel azonban a polgári létezés elve az individualizmus (az egyéni érdekek követése), amennyiben a közügyek közössé tételét valóban következetesen végigvizik, az önmagától való elvonatkoztatásnak a kiteljesítése egyszersmind az elvonatkoztatás megszüntetése lesz. „Azzal, hogy a politikai létezését valóban mint igazi létezését tételtezte, a polgári társadalom egyszersmind lényegtelennek tételtezte a polgári létezését, annak a politikai létezésétől való különbségében; és az egyik elválasztottal esik a másik, az ellentéte. A választójogi reform tehát az elvont politikai államon belül ez állam feloldásának, de éppúgy a polgári társadalom feloldásának követelese.”²⁷

²⁷Uo.

A demokrácia politikai reform, az államberendezkedés reformja útján valósul meg, és a politikai egyenlőséggel megteremti a társadalmi egyenlőtlenségek kiteljesedésének legális mozgásterét, a polgári társadalmat. Csak ekkor jöhet létre a társadalmi egyenlőtlenségek megszüntetését célzó új társadalmi reformeszmé, amely immár nem a kiteljesedett politikai, hanem a társadalmi berendezkedés reformja útján kívánja megvalósítani az ember nembeli képességei kiteljesedésének reális mozgásterét. Ez az eszmé a szocializmus, a társadalmi egyenlőség eszméje.²⁸ A lényeges fogalmi fajkülönbség demokrácia és szocializmus között abban áll, hogy a demokrácia politikai egyenlőség eszméje, míg a szocializmus ennél jóval több: társadalmi egyenlőség eszméje.

²⁸Marx: *Kritikai széljegyzetek „Egy porosz” cikkéhez* in: MEM 1., 408.

Szocializmus és kommunizmus

Szocializmus és kommunizmus viszonya először általános és különös viszonyának tetszik. Közelebbről azonban viszonyuk meghatározott szerves viszony, amennyiben a szocializmus a társadalmi

egyenlőség eszméje általában, a kommunizmus pedig ezen eszme megvalósításának egy különös módja. Szemléletesen mutatja be ezt a különbséget Engels a kommunista hitvallásban, ahol a szocializmus és a kommunizmus mint cél és eszköz áll szemben egymással:
„Mi a kommunisták célja?

— A társadalmat úgy berendezni, hogy mindegyik tagja a maga összes adottságait és erőit teljes szabadságban és anélkül, hogy ezzel a társadalom alapfeltételeit megtámadná, kifejleszthesse és működtethesse. [Íme a szocialista eszme! — S.P.]

²⁹Engels: *A kommunista hitvallás* in: MEM 42., 296.

Hogyan akarjátok ezt elérni?

— A magántulajdon megszüntetésével, melynek helyébe a vagyonszövetség lép. [Íme a kommunista tett! — S. P.]”²⁹

Ilyetén módon történetileg a kommunizmus az átmenet erőszakos eszköze a szocializmushoz, a munka közbeeső (kellemetlen) fázisa a (rokonszenves) végtermékhez képest. „A szocializmus az embernek és a természetnek mint a lényegnek elméletileg és gyakorlatilag érzéki tudatából kezdődik. A szocializmus az ember pozitív, már nem a vallás megszüntetése által közvetített öntudata, mint ahogy a valóságos élet az ember pozitív, már nem a magántulajdon megszüntetése, a kommunizmus által közvetített valósága.”³⁰

³⁰Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből* in: MEM 42., 115-116.

Ahogy az általában vett cél a különös eszközök, körülmények, tevékenységek stb. révén különös eredményként valósul meg, úgy a szocializmus mint nem, az eszme megvalósításának, eszközeinek, körülményeinek, tevékenységeinek stb. meghatározott különbségei szerint a szocializmus meghatározott fajtáivá különül el. Ebben az értelemben a kommunizmus maga is egyfajta szocializmus lesz. Most — mint kezdetben — újra előttünk áll a fajták megkülönböztetésének feladata, de immár nem egy konkrét faj meghatározása, hanem a nem konkrét meghatározása végett.

Szocializmus és szocializmusok

Marx és Engels gyakorlati (agitációs, publicisztikai, levelező stb.) politikai tevékenységének egyik vezérfonala a szocialista eszme „megtisztítása” volt, önmaguk tudatos elhatárolása más, „álruhás” szocialistáktól. Ennek érdekében már 1847-re kialakítják annak a tipológiának a gerincét, amelyet majd a *Kommunista Kiáltvány* kanonizál.

„Az úgynevezett szocialisták három csoportra oszlanak — állapítja meg Engels. — Az első csoport a feudális és patriarchális társadalom híveiből áll, amelyet megsemmisített és napról napra megsemmisít a nagyipar, a világkereskedelem, és az e kettő által teremtett burzsoá társadalom. Ez a csoport a mostani társadalom bajaiból azt a következtetést vonja le, hogy helyre kell állítani a feudális és patriarchális társadalmat, mert az mentes volt e bajok-

tól. (...) A második csoport a mostani társadalom híveiből áll, akiknek az ebből a társadalomból szükségképpen fakadó bajok aggályokat keltettek annak fennmaradását illetően. Ezért arra törekcsenek, hogy megtartsák a mostani társadalmat, de kiküszöböljék a vele kapcsolatos bajokat. E célból egyesek közülük pusztá jótékonyági intézkedéseket javasolnak, mások nagyszerű reformrendszereket, amelyek a társadalom újjászervezésének ürügével meg akarják tartani a mostani társadalom alapjait és ezzel a mostani társadalmat. (...) A harmadik csoport (...) a demokrata szocialisták vagy proletárok, akik még nem eléggé felvilágosultak osztályuk felszabadításának feltételeit illetően, vagy a kispolgárokat képviselik, egy olyan osztályt, amelynek a demokrácia és a belőle fakadó szocialista rendszabályok kivívásáig sok tekintetben a proletárokéval azonos érdekei vannak.”³¹

³¹Engels: *A kommunizmus alapelvei*
in: MEM 4., 361-362.

Ez a jól észrevehetően történeti hosszsmetszet szerinti tipológia a *Kiáltványban* — a társadalomtörténet osztályelveit megfogalmazó alapműben — keresztmetszet szerinti osztályozássá finomodik. „A feudális szocializmus — félig siratóének, félig gúnydal, félig a múlt utórezgése, félig a jövő fenyegetődzése — (...) teljesen képtelen a modern történelem menetének megértésére — jelenti ki Marx. — Amikor a feudálisok azt bizonyítják, hogy a kizsákmányolás általuk alkalmazott módja másféle volt, mint a polgári kizsákmányolás, csak arról feledkeznek meg, hogy ők egészen más és ma már idejétmúlt körülmények és feltételek között zsákmányoltak ki. Amikor bebizonyítják, hogy az ő uralmuk alatt a modern proletariátus nem létezett, csak arról feledkeznek meg, hogy éppen a modern burzsoázia az ő társadalmi rendjüknek a szükségyszerű hajtása volt.”³² Ehhez a reakciós felfogáshoz osztályérdeke alapján csatlakozik az eszme vallási irányzata. „Ahogy a pap mindig egy húron pendült a hűbérúrral, azonképpen a papi szocializmus a feudális szocializmussal. (...) A szent szocializmus csupán az a szenteltvíz, amellyel a pap az arisztokraták bosszúságát megszenteli.”³³ A célok és eszközök tekintetében nem esik messze a feudális irányvonalról a szocializmust „kispolgári és kisparaszti mértékkel” mérő Sismondi-féle felfogás sem. „Ez a szocializmus vagy a régi termelési és érintkezési eszközöket akarja visszaállítani és velük együtt a régi tulajdonviszonyokat és a régi társadalmat, vagy pedig a modern termelési és érintkezési eszközöket akarja visszaerőszakolni a régi tulajdonviszonyok keretébe, amelyet ezek már szétfeszítettek, szét kellett hogy feszítsenek. Céhrendszer az iparban és patriarchális gazdálkodás a falun, ebben merül ki minden tudománya.”³⁴

³²Marx-Engels:
A Kommunista Párt Kiáltványa
in: MEM 4., 461.

³³Uo.: 462.

³⁴Uo.: 463.

A fennálló társadalmi valóság elől nem a megszépített múltba, hanem az elvont eszmébe emelkednek fel a francia szocialista irodalmat németesre igazító „igazi” szocialisták, akik — minthogy valóságos célokat nem tűznek ki, konkrét tennivalót nem állítot-

tak önmaguk elé — eszközzé válnak a német kormányok, a rendi polgárság kezében. „E kispolgárság retteg a burzsoázia ipari és politikai uralmától, mert a saját biztos pusztulását látja benne, egyrészt a tőke koncentrációja, másrészt egy forradalmi proletariátus felemelkedése következtében. (...) A német szocializmus pedig a maga részéről mindinkább felismerte azt a hivatását, hogy ennek a rendi polgárságnak fellengő képviselője legyen.”³⁵ Ahogy a német szocializmus a fennálló német állapotokat, a Proudhon nevével fémjelzett konzervatív vagy burzsoá szocializmus a fennálló francia és angol állapotokat igyekezett társadalmi (jórészt adminisztratív) javítgatásokkal megszilárdítani. „Szabadkereskedelem! a munkásosztály érdekében; védővámok! a munkásosztály érdekében; cellás fogházak! a munkásosztály érdekében; ez a burzsoá szocializmus utolsó szava, ez az egyetlen, amit komolyan gondol. A burzsoá szocializmus éppen abban áll, hogy kijelenti, a burzsoák — a munkásosztály érdekében burzsoák.”³⁶

³⁵Uo.: 465.

³⁶Uo.: 467.

A kritikai-utópisták (Owen, Cabet, Weitling, Fourier, St.-Simon, Babeuf) már valódi, a gyakorlatba átültetett módszerekkel igyekeznek orvosolni a kizsákmányolt rétegek problémáit. Sajátos élethelyzetük folytán és a társadalom valóságos működésének ismerete híján azonban nem ismerik fel osztályként a proletariátust, így tudatos, különös reformkísérleteikkel is csak öntudatlanul képviselik a munkásosztály általános érdekeit. „A kritikai-utópikus szocializmus és kommunizmus jelentősége fordított viszonyban van a történelmi fejlődéssel. Amilyen mértékben fejlődik és alakul az osztályharc, ugyanolyan mértékben veszti el (...) [ez a különös szocializmus] minden gyakorlati értékét.”³⁷

³⁷Uo.: 468.

A szocializmus ezen eszméitől való elhatárolódás végett a forradalmi szocialisták (Marx, Engels) önmagukat következetesen kommunistának vallják, jelezve egyben a társadalmi egyenlőség megteremtésének különös módját, amelyet a cél megvalósítása érdekében megfelelőnek ítélték. A '48-as forradalmi szocialista program konkrétumai:³⁸

³⁸Marx-Engels:
A Kommunista Párt
követelései
Németországban
in: MEM 5. 2.

- általános politikai egyenlőség;
- az egyház teljes elválasztása az államtól;
- feudális terhek eltörlése kártalanítás nélkül, az örökösödési jog korlátozása az állam javára;
- progresszív adózás, a fogyasztási adók eltörlése;
- nemzeti műhelyek és gyárak létesítése;
- a fejedelmi és más feudális birtokok, a magánbankok, a vasút és a posta államosítása;
- ingyenes igazságszolgáltatás (az állami hivatalnokok családi helyzetüknek megfelelő fizetést kapnak);
- a gyermekek állami költségen való nevelése.

„A proletariátus mindinkább a forradalmi szocializmus, a kommunizmus körül csoportosul — írja Marx 1862-ben. — Ez a szocializmus a forradalom permanenssé nyilvánítása, a proletariátus

³⁹Marx: *Osztályharcok Franciaországban* III. in: MEM 7., 86.

osztálydiktatúrája mint szükségszerű átmeneti pont az osztálykülönbségek megszüntetéséhez egyáltalában, mindazoknak a termelési viszonyoknak a megszüntetéséhez, amelyeken ezek nyugszanak, mindazoknak a társadalmi vonatkozásoknak a megszüntetéséhez, amelyek ezeknek a termelési viszonyoknak megfelelnek, mindazoknak az eszméknek a felforgatásához, melyek ezekből a társadalmi vonatkozásokból származnak.”³⁹

A munkásmozgalom tevékenységének megerősödésével, a polgári társadalom és a kapitalizmus térhódításával eltűnnek a szocializmus színpadáról a valamiképpen a feudális berendezkedéshez kapcsolódó egyenlősítő eszmék. Ugyanakkor a forradalmi szocialisták szeme előtt egyre inkább csak a közvetlen cél, a politikai hatalom megszerzése lebeg — a filozófiától való eltávolodással megszűnik az eszme eszmei továbbfejlesztése, és a mozgalom alárendelődik a politikai forradalom széleskörű előkészítésének. „A szocialisták a proletariátus és a burzsoázia között folyó harc különböző fejlődési fokain mindig az összmozgalom érdekeit képviselik — veti papírra Engels 1894-ben. — A munkásosztály közvetlen céljaiért és érdekeiért küzdenek, de a jelen mozgalomban egyszersmind a mozgalom jövőjét képviselik. Aktívan részt vesznek tehát a két osztály harcának minden fázisában, soha nem tévesztve szem elől azt, hogy ezek a fázisok csak állomások a legfőbb, nagy cél felé vezető úton, s ez a cél: a politikai hatalom meghódítása a proletariátus által, a társadalom átalakításának eszközeként.”⁴⁰

⁴⁰Marx élete dokumentumokban, Kossuth Kiadó, 1978, Bp., 180. (összeállította és kommentálta: Manfred Kliem)